

Narthex

tijdschrift voor levensbeschouwing en educatie

Magisch realisme

Magie als alledaagse verbeeldende omgang met het leven

Zo zijn onze manieren | Magie in het ziekenhuis |
Magie moeten we verdrijven, het mysterie is verrijking |
Krokodillen en krokodillentranen | Er gebeuren
wonderen om je heen | 'Oude' en 'nieuwe' magie | Magie
als marginaal fenomeen | Zonder magie... gaat het niet

De luister van het leven

Hedendaags hermeneutisch-communicatief godsdienstonderwijs

DIDIER POLLEFEYT

In mijn bijdrage start ik vanuit het christelijk mensbeeld dat aan de basis ligt van het hermeneutisch-communicatief model van het vak rooms-katholieke godsdienst in Vlaanderen. Dit mensbeeld verschaft het vak een levensbeschouwelijke eigenheid van waaruit in het leerplan vier hedendaagse vakdoelstellingen geformuleerd zijn, die het vak tegelijk tot een dienst aan de jongere, de kerk en de samenleving maken.

Het r.-k. onderwijs vertrekt vanuit een joods en christelijk mensbeeld: de mens als beeld van God. Dit mensbeeld uit Genesis lijkt onverzoenbaar met het beeldenverbod uit Exodus. Hoe kan God de mens scheppen naar Zijn beeld en gelijkenis als het mensen tegelijk verboden is om beelden van God te maken en te verheerlijken? Het antwoord op deze paradox ligt in het aanvaarden dat in de mens een werkelijkheid schuilgaat die onaf-beeld-baar of 'heilig' is. Een mens laat zich niet definiëren of bepalen in menselijke of wetenschappelijke categorieën uit de biologie, de psychologie of de sociologie. Eenvoudig uitgedrukt: in de mens beluister ik meer dan wat waar-neem-baar is. De 'luister' van de mens is altijd méér dan zijn genen, zijn karakter en de invloeden van zijn sociale omgeving. Hij toont zich als een 'zijnsrijk' (traditioneel sprak men van 'ziel'), een 'beeld van God'. Dit is de kern van de joods en christelijk geïnspireerde antropologie die schuilgaat achter het hermeneutisch-communicatief model van het godsdienstonderwijs.

De broze hermeneutische ruimte leren ontdekken

Het wezen van de mens is een 'broze hermeneutische ruimte' die gevormd wordt door zijn radicale openheid naar de werkelijkheid toe en zijn vermogen om zijn eigen werkelijkheid te transcenderen. Mensen zijn daardoor structureel ontvankelijk voor zin (de 'luister' van het leven). Het is de eerste taak van het godsdienstonderwijs om kinderen en jongeren deze hermeneutische ruimte te laten ontdekken en open te breken, zodat ze de werkelijkheid met een levensbeschouwelijke bril kunnen lezen en ontdekken dat niets normaal, evident of eenvoudig is.

De joods en christelijk geïnspireerde antropologie veronderstelt daarbij dat deze openheid elke mens kenmerkt; iedereen, zonder enige uitzondering, gelovig of ongelovig, christelijk of niet, moet met deze bestaansgegevenheid in het reine komen. Ik noem deze ruimte een broze hermeneutische ruimte, omdat mensen in hun openheid naar de werkelijkheid toe bijzonder kwetsbaar zijn. De vele spelers op de markt van zingeving, ideologie en politiek verdringen zich om deze interpretatieve ruimte een invulling te geven. Het eenduidige levensbeschouwelijke antwoord van weleer is vervangen door een polyfonie, waarbij ook fundamentalisme, fanatisme, relativisme en nihilisme de kop opsteken. Ten diepste is de hermeneutische ruimte altijd broos, omdat het leven er zich steeds weer als uitdagend en vernieuwend aanbiedt in wat een mens ervaart en doorleeft aan vreugde en pijn. Soms kan het gaan om breuk- of grondervaringen die de (jonge) mens dwingen tot anders 'luisteren' naar het leven. Maar soms zit de broosheid in de kleine dingen. Nu alle grote verhalen gevallen zijn, nestelt de liberale markteconomie zich in het verlangen van veel mensen. Haast geruisloos herleidt dit laatste grote verhaal het menselijk bestaan tot een eindeloze ketting van productie en consumptie. Mensen zijn gevoelig voor de economische betekeniscreatie en laten hun hermeneutische ruimte bezetten met het verlangen naar goederen en de sociale status die daaraan verbonden is. Jongeren beseffen vaak niet hoe de blinde wet van winstmaximalisatie dit hele proces aanstuurt en verliezen uit het oog hoe dit proces slachtoffers maakt, zowel bij medemensen als in het ecologische systeem.

Het wezen van de mens is een 'broze hermeneutische ruimte' die gevormd wordt door zijn radicale openheid naar de werkelijkheid toe en zijn vermogen om de eigen werkelijkheid te transcenderen. Mensen zijn daardoor structureel ontvankelijk voor zin.

Bewust maken van diverse levensbeschouwingen

Uit deze analyse volgt een tweede doelstelling voor het vak r.-k. godsdienst: leerlingen bewust maken van de heersende pluraliteit aan levensbeschouwingen, filosofieën, ideologieën en religies, en de wijze waarop ze onze interpretatie van de werkelijkheid beïnvloeden. Een dergelijke analyse opent horizons binnen de eigen hermeneutische ruimte, maar zal ook deconstruerend zijn, met name in de mate dat ideologieën de hermeneutische ruimte van mezelf en van anderen manipuleren, sluiten of zelfs vernietigen. Dit is de kritische rol die het vak godsdienst in klas, kerk en samenleving vervult; het bevestigt niet alleen de heersende pluraliteit, maar stelt deze ook in vraag.

Een vak godsdienst kan dan ook nooit relativistisch zijn en de godsdienstleraar nooit neutraal. Niet alles is eender. Al wie of wat de hermeneutische ruimte van

mezelf, de anderen en de wereld bedreigt, wordt bevraagd in naam van het beeld van God in elke mens. Wellicht is hierbij de grootste uitdaging de historische erfenis van de religies en het feit dat hun taal, structuur en geschiedenis die ruimte vaak eerder sluiten dan ontsluiten. De 'luister' van het leven' van jonge mensen verdient een plaats in het hermeneutisch-communicatief werken.

Op een persoonlijke en kritische wijze het leven beschouwen

Dit brengt me tot een derde doelstelling: een context creëren die elke leerling uitnodigt om het leven op een persoonlijke wijze te beschouwen. Uitgangspunt is dat de hermeneutische ruimte van elke mens al gevuld of bezet is. Niemand is neutraal. We hebben al keuzes gemaakt en anderen maakten keuzes voor ons, ook over religieuze zaken. Een hermeneutische benadering wil de leerlingen uitnodigen om hun levensbeschouwelijke veronderstellingen op het spoor te komen en hen bewust te maken van complementaire en alternatieve mogelijkheden. Het nodigt leerlingen uit om de interne en externe diversiteit tot een zo geïntegreerd mogelijke polyfone identiteit te laten uitgroeien, al stopt het groeiproces nooit. Het vak wil leerlingen dus niet katholiek maken, maar hen in alle vrijheid uitnodigen te komen tot levensbeschouwelijke zelfverheldering en volwassenwording in een polyfoon kader.

Het levensbeschouwelijk bewustwordingsproces gebeurt altijd in een communicatief proces. Leerlingen hebben verschillende levensbeschouwelijke perspectieven die zij vanuit een 'eerste naïviteit' hebben aangenomen. Het zijn de voorgegevenheden van hun identiteit, de zichtbare en onzichtbare loyaliteiten waarvoor ze bewust of onbewust gekozen hebben, en die hen vaak geen keuze laten. Het vak godsdienst zal deze levensbeschouwelijke en religieuze eigenheden erkennen, expliciteren en waarderen, maar ook confronteren met het verschil. Zo komen leerlingen tot een meer bewuste levensbeschouwelijke keuze, een 'tweede naïviteit'.

Communicatie vanuit hermeneutische knooppunten is dus iets anders dan een intellectuele oefening of het kiezen van een standpunt uit een supermarkt van opvattingen. Het is de eigen verwevenheid met de werkelijkheid op het spoor komen en zich laten raken door nieuwe en andere standpunten: intellectueel, maar ook sociaal, esthetisch en spiritueel. Iedereen mag daarbij spreken vanuit de eigen levensbeschouwelijke positie, maar moet zich niet neutraal of onverschillig opstellen alvorens iets te zeggen. Niemand leert zich levensbeschouwelijk engageren als men de eigen levensbeschouwing tussen haakjes moet zetten of zelfs niet eens 'verkent'. Iedereen wordt uitgenodigd om vanuit de eigen positie te communiceren.

Het huidige vak r.-k. godsdienst maakt de leerlingen levensbeschouwelijk gevoelig, respecteert de pluraliteit onder hen, nodigt hen uit en ondersteunt hen om totzelfverheldering te komen, en presenteert de rijkdom van de christelijke traditie getuigend en deskundig als datgene wat alle doelstellingen aanstuurt.

Immanente én transcendente transcendentie

Wat maakt dit nu tot een vak r.-k. godsdienst veeleer dan een vak levensbeschouwing? Het uitgangspunt van het hermeneutisch-communicatief model zelf - de mens is getekend door het vermogen om zichzelf te transcenderen en zin te maken én te ontvangen - is al niet neutraal, maar levensbeschouwelijk gekleurd. Men zou ook kunnen aannemen dat de vraag naar zin zinloos is in het leven van een geperfectioneerde chimpansee en te verklaren is vanuit de evolutieleer en vanuit infrahumane processen uit de biologie, de psychologie en de sociologie. Waarheid wordt dan een pragmatisch begrip; goedheid een regulatief principe; schoonheid een subjectief gevoel. Het hermeneutisch-communicatief model gaat ervan uit dat de hermeneutische ruimte van de mens niet alleen geopend is voor 'immanente transcendentie', voor ervaringen van het ware, het goede en het schone, maar dat daar doorheen een radicalere openheid aan het licht komt: de openheid voor de 'transcendente transcendentie'.

Het is uiteindelijk de verbondenheid met de Transcendente die het levensbeschouwelijk leren kleurt en stuurt. Van de leraar r.-k. godsdienst wordt verwacht dat hij vanuit de Transcendente leeft en van daaruit ervaringen verheldert of getuigend spreekt. Tegelijk wordt hier onderstreept dat deze transcendentie in de christelijke traditie evenzeer een immanente betekenis kent in de belijdenis van een God die zich in de geschiedenis incarneert in Jezus van Nazareth, de Christus.

Men zou de Godsrelatie in het licht van deze analyse kunnen omschrijven als het binnenbreken in de hermeneutische ruimte van een Radicaal Andere die verbindt, vult, fundeert en tot eenheid brengt, daar waar ikzelf dit niet uit eigen kracht kan; terwijl ik er toch ten diepste naar verlang. God ervaren en ontmoeten is voor de gelovige mens als baden in een licht dat van elders komt. Het is de verantwoordelijkheid van het vak godsdienst om te laten zien, verstaan en voelen hoe gelovige mensen de hermeneutische ruimte kunnen ervaren en laten open bloeien. Dit zal niet gemakkelijk zijn, omdat vandaag precies op deze transcendentie een taboe rust. Maar het vak zal er minstens voor moeten zorgen dat leraren deze mogelijkheid in de leerlingen niet op voorhand blokkeren.